

Horáková, Michaela

Závěr

In: Horáková, Michaela. *Karel Račín - nedoceněný barokní autor*. Vyd. 1.
V Brně: Masarykova univerzita, 2005, pp. 98-102

ISBN 8021039221

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123550>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Závěr

Analýza čtyř Račínových spisů mne dovedla ke zjištění, že je jejich poetika poměrně konstantní, neboť v rozpětí šestnácti let nedoznala žádnou zásadní proměnu. Charakteristiku, kterou jsem uvedla u prvního spisu, můžeme v určitém zobecnění vztáhnout i na spisy ostatní. S jistou dávkou zjednodušení lze tvrdit, že typické znaky autorské poetiky jsou v nich jen různě frekventovány a variovány a že vystupují do popředí v proměnlivé míře.

Za určující projevy Račínovy tvorby považujíá pojetí dedikační předmluvy s využitím erbovních motivů (nejzdařileji ve Sněmu nebeském), projevy barokního patriotismu v rámcových úvodních částech (nejvýrazněji v prvním vydání *Operae ecclesiasticae*), techniku literární práce založenou na montáži (zvláště ve Čtyřech živlech), příměr jako základní stylotvorný prostředek (hlavně v Duchovním zasnoubení). Významné postavení ve všech spisech má důkazový materiál, který slouží nejen jako potvrzení tezí odpovídajících dobové hierarchii hodnot z pozice katolické věrouky (akcentované především u Čtyř živlů a u Sněmu nebeského), ale i jako jeden ze základních zdrojů autorovy obraznosti (je zviditelněn zejména v Duchovním zasnoubení a v *Operae ecclesiasticae*).

V neposlední řadě mezi určující projevy Račínovy poetiky patří preference symboliky (nejzřetelnější ve Sněmu nebeském), polysémantický charakter všech jeho uměleckých prostředků sloužících konstantní ideji a konečně propracovaný mluvní charakter textů s výraznými kontaktními prostředky (působivými zejména v Duchovním zasnoubení a Čtyřech živlech).

V plánu tematickém jsou centrální motivy biblické, mariánské a motivy světců (tato linie vrcholí ve Sněmu nebeském) i motivy mysticko-erotické a vůbec senzualistické (umělecky propracované nejvíce v Duchovním zasnoubení a Čtyřech živlech). Motivická škála Račínových spisů je ovšem relativně široká, její různost souvisí do značné míry s materiálem, který je zcela podřízen ústřední ideji kontrastu dvou světů (pozemského a nebeského), ztvárněné v četných variantách. Zahrnuje také ideu výchovy pravého katolického křesťana a v této souvislosti se v textech objevují, i když zastoupeny nižší frekvencí, motivy sociální, vyjádřené z pozice nepriviligovaných vrstev jako důkazy autorovy sociální citlivosti i poměrně velké kritičnosti (najdeme je především v *Operae ecclesiasticae*).

Motivace a její hierarchie je do značné míry dána autorovými posuny v žánrových modifikacích jeho homiletiky, které našly i svůj odraz v jistém stylovém rozpětí jeho děl a tím ovlivnily jejich charakter i jejich předpokládanou recepci. Račínovo úsilí o žánrové posuny poznamenalo ovšem také úroveň jeho tvorby, jež je ve svých částech i celcích značně nevyrovnaná. První dva spisy (Duchovní

zasnoubení a Čtyry živlové) inklinují spíše ke stylu vysokému, třetí spis (*Operae ecclesiasticae*) ke stylu nižšímu a spis poslední (Sněm nebeský) stojí asi uprostřed. Toto stylové rozvrstvení je důsledkem různého sociálního určení.

Šestnáctistránkové Duchovní zasnoubení, tj. dedikační kázání k významné životní příležitosti, povýšené na základní symbol nábožensky exaltované doby, přesáhlo svůj primární příležitostný charakter. Napomohlo tomu nepochybně adekvátní ztvárnění exkluzivního tématu dvou šlechticů z významných rodů jako duchovních nevěst Kristových, autorova důmyslná práce s motivem zejména v linii mysticko-erotické a jeho úspěšná realizace cyklické motivace. Z dílčích prostředků určitou exkluzivnost textu podtrhuje např. funkční využití latinských citátů, pouze zde nepřekládaných do češtiny. Duchovním zasnoubením se autor představil jako slibný homiletik s poměrně vyzrálou poetikou, který ve svém prvním literárním projevu dokázal zdařile skloubit hlavní motivy v působivý nerozsáhlý celek.

Ve druhém spise Čtyry živlové je nejzřetelnější autorova aspirace vybočit z běžné homiletické produkce a začlenit so do nadčasové tvorby psané v duchu „jediné víry“. Žánrová modifikace více než třisetstránkového specifického typu postního kázání si vyžádala mnohostrunnější tematicko-motivický plán i jeho složitější a dymaničtější ztvárnění. Přispělo k němu nepochybně zvláště jisté žánrové napětí mezi „bojem“ a „diskursem“, základní tematický rámec čtyř živlů trestajících hříšníka, vyhocené kontrasty zatracení a spasení, snaha o netradiční kompozici a gradační tendenci a konečně využití dvou mimoliterárních faktů jako ústrojné součásti výstavby textu.

Z dílčích prostředků vytvářejí jeden z projevů vyššího stylu opět latinské citáty, které jsou zde na rozdíl od ostatních spisů častější ve funkci dynamického konstitutivního prvku a dodávají textu současně na monumentálnosti. Výrazněji však vyšší styl sugeruje hromadění řečnických figur, a to zejména apostrof přesahujících v invokace. Uvedené prostředky se vzájemně prolínají a spoluvytvářejí na nejzdařilejších místech textu gradační linii s vrcholem v atakování recipientů mementem věčného spasení, vystřídáním vzápětí kontrastní ideou věčné spásy. Autorovy kompoziční nezmary se sice dají do určité míry vysvětlit střetáváním tradičního modelu kazatelského projevu s tendencemi k netradiční kompozici „diskursů“, projevil se však zde i meze jeho talentu. Račínovy se už zčásti nepodařilo realizovat motivickou spjatost dílčích menších celků, jejíž porušování souvisí s jeho závislostí na vyexcerpovaném důkazovém materiálu, spojenou s úspornou snahou uplatnit jej, i když do motivické linie ústrojně nezapadá a neúměrně ji zatěžuje. A tak Čtyry živlové, Račínův nejsložitější a nejobecnější spis, syntetizující nejostřeji typické znaky vrcholného baroka, měl pro svou filozofickou a uměleckou exkluzivnost i určitou těžkopádnost pravděpodobně nejmenší čtenářskou recepci.

Svědčila by o tom koncepce dalšího, třetího spisu – téměř osmisetstránkové postily *Operae ecclesiasticae*. Je ze všech Račínových děl zjevně nejjednodušší a jeho srozumitelná forma je při porovnání se Čtyřmi živly až jistým překvapením. Račín totiž oprostuje svou poetiku, přestože zachovává všechny její základní znaky. Bezproblémové je tentokrát žánrové určení – *Operae ecclesiasti-*

cae jsou klasickým souborem nedělních kázání. Tento spis je také nejvíce orientován k pozemskému životu svým zaměřením na výchovu katolického křesťana pomáhajícího bližnímu a na kritiku křesťanů neplnících boží přikázání. Taková kritika, prováděná buď v obecné rovině, nebo z pozic neprivilegovaných vrstev, stojí v popředí autorova zájmu a zatlačuje do pozadí hřích kacífství, prezentovaný prostřednictvím sporadického exempla (dvě z téměř tří set). Operae obsahují v kontextu Račínových spisů logicky i nejvíc aktualizací. Najdeme zde i největší počet exemplů, někdy jednoduchých, jindy výrazněji beletrizovaných a specificky rozlišovaných podle druhů. Motivy exemplů a důkazového materiálu si Račín často zajímavě přizpůsobuje, a to i v biblických příbězích, což posiluje laicizační tendenci. Některé z úprav i výběr exemplů se světským vyzněním předznamenávají proměnu exempla v žánrové formy střední a krátké epiky. V daném kontextu je třeba ještě poznamenat, že se právě v Operae nejzřetelněji projevuje Račínova záliba v antických reáliích i jeho zájem zprostředkovat je čtenářům, ačkoli je vždy ještě podřizuje duchovnímu výkladu.

Základem konstrukce kázání v Operae je jeho název a perikopa, jejichž motivy spoluvytvářejí jeho hlavní linii. Současně však pozorujeme uvolněnou kompozici: v krajním případě konstatujeme rozpad kázání na několik samostatných částí i výskyt „slepých“ motivů, nesouvisejících s žádnou z motivických linií a do textu zařazených neústrojně. Přesto byly Operae ecclesiasticae pravděpodobně Račínovým nejpřitažlivějším spisem a rozhodně nejvíc odpovídaly požadavkům církevní hierarchie na produkci tohoto typu. Svědčí o tom fakt jejího druhého vydání na příkaz tehdejšího pražského arcibiskupa.

Sněmem nebeským stojí autor na pomezí obou námi určených základních typů své dosavadní produkce. Modifikace směrem k legendistickým prvkům dodala jeho poslednímu dílu na znacích vyššího stylu, přičemž nezměnila vlastní žánr svátečního kázání. Přidala mu na obecnosti a vynutila si i promyšlenější kompozici i větší tvůrčí kázeň. Obojí je patrné zvláště z autorovy pečlivé práce se symbolikou, a to zejména literní. Ta vytváří v porovnání s Operae navíc i nový zdařilý kompoziční moment – propojení jednotící linie kázání s literními symboly hlavně jmen světců a světic. Současně však tyto prostředky i hra se slovem vůbec signalizují posilování formalistní linie Račínovy postilografie. Vypjaté mysticko-erotické vyjádření motivů spjatých zde s topikou svatých dodává sice spisu na výlučnosti, nedosahuje však působivosti Duchovního zasnoubení.

Analýza Račínovy tvorby poukázala tedy především na její žánrové modifikace a stylové rozvrstvení. Různá zjištění komparatistická a genelogická dokazují, že homiletický žánr byl diferencovanější makrostrukturou, než se doposud uvádělo, a to patrně i v závislosti na řádové příslušnosti autorů. Z tohoto hlediska se jeví Karel Račín jako homiletik působící vedle dominantní jezuitské školy homiletické, nikoli ovšem proti ní. Ta se vyznačovala dvěma hlavními rysy: jednak propracovanou teorií, kterou se jezuitští homiletikové v praxi většinou důsledně řídili, jednak více či méně radikálními postoji protireformačními a „protikacířskými“. Na rozdíl od nich byl Račín ve vztahu k teorii nedůsledný, dokonce vědomě se od ní odchyloval a tím překvapoval svého posluchače a čtenáře. Na publikum působily asi přitažlivě momenty zklamaného

očekávání v oblasti kompozice a stylu a tyto momenty tak působí i na dnešní badatele. Takový rys hodnotím pozitivně jako uvolňování a inovování starého rétorického útvaru. Pokud jde o Račínův poměr k jinověrcům, nevyhnul se jako kazatel kritickým poznámkám vůči nim, ale reformace a kacířství nestojí v centru jeho zájmu. Izolovaně by se to dalo vysvětlit poměrně velkým časovým odstupem od Bílé hory, ovšem se zřetelem k jezuitské postilografii jde o diferenční rysy. Vyplynávají zřejmě především z jinořádového prostředí – theatsinského – a také z Račínovy jisté noblesnosti (které byla např. cizí vulgarizace). Výrazná diference mezi Račínem a soudobými jezuitu tkví též v tom, že produkovali velké kazatelské soubory, konvenčně uspořádané, zatímco Račín usiloval o určitou homiletickou různorodost.

Z jednotlivých kapitol vyplynuly tyto další závěry: V 1. kapitole to bylo zjištění o základních vývojových trendech českého barokologického bádání. Přínos 2. kapitoly spočívá ve shromáždění rozptýlených biografických a genealogických informací o rodině Račínů z Račína a v jejich porovnání s údaji archívních fondů. Hypoteticky bylo stanoveno Račínovo narození před rok 1660. V archívním záznamu o Račínově úmrtí (nach 1720) je pravděpodobně chyba, jak dosvědčuje text na poslední straně úvodní rámcové části Sněmu nebeského.

Ve 3. kapitole jsem dospěla ke zjištění, že u Račína je barokní mystika zdařile vytvářena autostylizací autorského subjektu do rolí obou duchovních snoubenců, přičemž role Kristových nevěst je dominantní. Z porovnání s mystikou středověkou zde formuluji závěr o výraznější „pozemské smyslnosti“ mystiky barokní, o zdobenější (ornamentálnější) symbolice s ní spojené a o jejím nápaditějším a četnějším vyjádření prolínáním symbolů několika druhů (barev, květin, čísel, liter). Dále určuji linii platónsko-augustinovskou jako základní odvozené filozofické východisko Račínova homiletického díla a bibli i její výklady v patristických spisech jako jeho dva rozhodující prameny.

Biblické citace patří také k hlavním zdrojům Račínova barokního senzualismu, kam lze ještě přiřadit zejména senzualismus františkánský, jak uvádím ve 4. kapitole. K termínu tzv. barokního pesimismu jsem v ní na základě svých analýz doplnila pracovní termín barokního optimismu. Zdůvodnila jsem jeho opodstatněnost základní ideou o řízenosti ďábla Bohem, ideovou a kompoziční převahou pólu odpuštění nad zatracením a zvýrazněnou ideou pokání jako předstupně odpuštění, které jsou v barokních textech v různé míře akcentovány, v námi analyzovaných spisech zvláště výrazně.

Z 5. kapitoly shrnuji, že určitá specifičnost Račínovy tvorby tkví v početném zastoupení exempla antického původu a v tendenci k rozlišování exemplů podle jejich pojmenování a hodnocení v závislosti na dobově podmíněném chápání jejich pravděpodobnosti. Račína určuji dále jako homiletika se sklonem k emblematickosti, rozvíjejícího příměr na základě paralel k exemplovým motivům. Při porovnání obou vydání *Operae ecclesiasticae* jsem došla k závěru, že se liší úvodní rámcovou částí, kde v prvním vydání autor také částečně formuluje své pojetí vlastenectví. K této problematice podotýkám, že je Račín ve všech svých spisech chápe zvláště jazykově (a to v pojetí obranném, s nímž také jeho jazykové uvědomění bezpochyby v první řadě souvisí), pak v menší

míře teritoriálně (jako dědičné krajiny rakouského panovnického domu) a nejméně čteně i konfesijně (jako celek „jediné víry“).

Ze 6. kapitoly resumuji sledování hagiografických motivů a vysvětluji je z duchovního klimatu doby její potřebou opřít se o jistoty a zvýraznit roli světců nejen jako ideálních vzorů zbožného chování, ale především jako ochránců Českého království a jeho přímluvců u Boha. Akcentování topoi mučení světců a zázraků, které se při něm odehrály, souvisí s pojetím smrti u barokních autorů, na rozdíl od středověku zobrazované s větší frekvencí mysticko-erotických momentů jako radost a naplnění smyslu pozemského života. Ten je zde často symbolizován jako běh nebo i tanec k Bohu. Zvýraznění motivů světcových útrap mělo nesporně i didaktický cíl v ideji o nesrovnatelně menších utrpeních posluchačů a čtenářů Račínovy doby a odpovídalo i protireformačnímu programu zaměřenému na zvýšení náboženské úcty k promyšleně inovovanému kultu světců a světic. V této kapitole jsem také identifikovala některé hagiografické prameny a charakterizovala Račina jako autora, který též ztvárňuje tzv. předobrazy zejména v linii antika – Starý zákon a Starý zákon – Nový zákon.

Nakonec naznačuji místo Račínovy tvorby v dalším literárním vývoji a poukazuji na její typologické paralely. Příležitostná slavnostnost Duchovního zasnování našla svou obdobu v řečnických projevech církevních i světských, vzrušené invokace země ze Čtyř živlů i jiné tropy a figury mají zase svou analogii v Máchově Máji a v těch uměleckých směrech, pro které je autonomnost básnického sdělení prioritní. Exempla ze spisu *Operae ecclesiasticae* se mohla stát zásobárnou drobné epiky, a to jak písemnictví umělého, tak ústní slovesnosti. Tematika Sněmu nebeského je dodnes živá pro část novodobé duchovní literatury například ideálem světců jako nedostižného vzoru zbožného chování.

Račínova homiletika tvoří jeden z článků dlouhého řetězu české literární tradice, zprostředkovávajících též hodnoty nadnárodní, především antické a středověké.